

„Here I Stand, I'm Your Man“

Aplaus byl ohlušující. Odrážel se mezi stěnami malého divadla a zněl Leonardovi v uších. Veškeré publikum bylo na nohou. Uběhla minuta, pak druhá. Leonard ještě nevydal hlásku, nikdo nezahrál ani tón, ale lidé nepřestávali aplaudovat. Leonard se plaše usmál. Smekl klobouk a položil si jej na srdce v gestu pokory, ale také jako štít. Přes všechno předchozí ubezpečování si nebyl předem jist, jak ho vlastně přijmou, a takováhle reakce ho těšila, ale také mu dělala starost, protože znamenala očekávání, které je třeba splnit. Ve skutečnosti ale od něj nikdo nic nečekal. Byl to první koncert. Právě tak jako on nevěděl, co čekat od lidí, neměli ani posluchači tušení, co mohou očekávat od něj. Neměli předem v podstatě žádné informace, protože Leonard trval na tom, že se to musí udržet v co největší tajnosti, takže si mohli představovat, že přijede starý pán s kytarou s nylonovými strunami a zazpívá jim písničky jejich mládí, možná s jednou či dvěma vokalistkami, jestli si je bude moci dovolit. Všichni věděli z médií o Leonardových finančních potížích, o tom, že starý mnich kvůli penězům musí mezi lidmi s žebračí miskou.

Leonard tu teď před nimi stál v záři reflektorů ve svém elegantním obleku, s kloboukem a nablýskanými botami, a vypadal jako rabínská verze Franka Sinatry, jako Bohem vyvolený mafián. Doprovázely ho tři zpěvačky a několik hudebníků z jeho šestičlenné skupiny mělo rovněž obleky a klobouky, jako by hráli v kasinu v Las Vegas. Kapela spustila,

Leonard si stáhl klobouk hluboko do čela a s mikrofonem v dlani, jako by to byla oběť, začal zpívat „*Protanči mě do své krásy s hořícími houslemi*“. Jeho hlas měl trochu hrubé okraje, ale byl hluboký a znělý – „*Protanči mě panikou do bezpečí uvnitř*“ (Dance Me to the End of Love). Malé pódium bylo plné muzikantů, nástrojů a techniky. Zpěvačky měl tak blízko, že by snad mohl natáhnout paži a přidržet se jich, kdyby mu hrozilo, že upadne. Zpíval, jako by sem přicestoval sám, aby těmhle lidem usazeným v hledišti sdělil osobní tajemství. Zpíval, jako by si s sebou na pódium nevzal nic kromě svého života plného písní.

Řekl divákům totéž, co pak zopakoval tisícům dalších – že tohle dělal naposledy „jako šedesátiletý, jako mládenec s bláznivým smem“. Přiznal, že má trému, ale povídal si s publikem, žertoval, projevil lítost nad nedávnými záplavami ve městě a složil hold místním básníkům, mimo jiné Fredu Cogswellovi, který před více než půlstoletím uveřejnil ve svém časopise *Fiddlehead* recenzi Leonardovy první knihy. Písně, které Leonard pro koncert zvolil, byly průřezem jeho kariéry, ale pomíjely nejtemnější a nejbrutálnější kusy. (Výjimku tvořila píseň *The Future*, leč i v té byl „anální sex“ zaměněn za něco méně anatomicky specifického.) V době, kdy Roscoe Beck dával dohromady kapelu, procházel Leonard písně, které už neslyšel celé roky, a vybíral ty, do kterých se pořád dokázal „ponořit“.¹ Byl překvapen tím, jak mnoho jich našel, a tím, že si stále ještě pamatuje slova. Do výběru se mu dostávaly spíše chytlavější novější skladby než nepříkrášené rané písně. Snad v tom hrála roli jistá opatrnost starého muže, ale spíše to bylo tím, že tyhle songy s velkou kapelou fungovaly lépe, a Leonard velkou kapelu potřeboval, aby přehlušil hlas pochyb. Dalším důležitým faktorem při výběru byla skutečnost, že se v těch starých písničkách většinou doprovázel sám na kytaru. A zatímco bylo pro Leonarda relativně snadné vrátit se k písni jako zpěvák, hrát na kytaru mu dělalo nesrovnatelně větší obtíže. Neměl ji v ruce tak dlouho, že musel vyměnit struny. Potřeboval dlouho a tvrdě cvičit, aby, jak řekl, „obnovil svůj um“, pokud šlo o Suzanne – jednu z mála písní, které odehrál bez úprav. Pokud teď na pódiu na něco hrál, byl to většinou syntezátor. S pokornou úklonou děkoval za aplausy po svých předstíraně vážných, jedním prstem odehraných sólech. Většinou ale jen zpíval. Někdy při tom vypadal jako

prosebník s hlavou svěšenou nízko k mikrofonu ukrytému v dlaních, jindy jako zkušený showman, který se šňůrou od mikrofonu přehozenou nenuceně přes rameno okouzljuje dav pečlivě nacvičenou choreografií. Ten komplikovaný tanec na pomezí sebevědomí, ironie a emocionální upřímnosti zvládal Leonard dobře a s půvabem.

Jeho kapela působila sehraně, elegantně, měla do poslední noty vypilovaný zvuk, přitom hrála opravdu potichu. „Říkali jsme si, že jsme nejtíší kapela na světě,“ vzpomíná Beck, „nebo přinejmenším nejtíšíší s elektrickými nástroji. V centru pozornosti měl být jednoznačně Leonardův hlas, šlo nám o to, aby publikum slyšelo každé jeho slovo.“ Leonard ale dopřával hudebníkům i prostor k sólovým projevům. Odstoupil v takových chvílích ze záře reflektorů a soustředěně, s kloboukem přiloženým na srdce, sledoval jejich výkon. Společně s publikem žasl, když Javier Mas hrál na laúd nebo dvanáctistrunnou kytaru, či když Sharon nastoupila v úvodu Boogie Street, jako kdyby ten výkon zažíval rovněž poprvé, a v pokoře jej obdivoval. Toho večera odehráli s krátkou přestávkou skoro tři hodiny. Nikdo nehraje tříhodinové koncerty, tím méně muž, kterému je přes sedmdesát a během posledních patnácti let odzpíval na pódiu jen pár písniček. Adam se snažil otce přesvědčit, aby program omezil na hodinu a půl, ale Leonard byl neoblomný. Kupodivu to vypadalo, že si pobyt na pódiu užívá. Nebyla to jen úleva, že se všechno to zkoušení vyplatilo, že kapela funguje a lidé ho rádi vidí – šlo o něco hlubšího. Odehrával se tu jakýsi nevyhnutelný rituál, docházelo k vzájemnému předávání darů, ke sdílení čehosi důležitého.

„Viděla jsem, jak se lidé pod pódiem chvějí a pláčou,“ vzpomíná Charley Webbová. „Nebyl to jen jeden člověk a nebyli to jen mladí. Nestává se tak často, abyste viděli dospělé plakat, a tak usedavě.“ Hattie Webbová říká: „Od toho prvního večera bylo z reakce publika vidět, že je to pro ně ohromný zážitek. A stejné to bylo i pro nás.“ Když měli první koncert za sebou a zamířili autobusem k dalšímu kanadskému městečku, všichni se uvolnili, i Leonard. Tyhle koncerty si vyvzdoroval. Když mu manažer ukázal program turné, zareagoval na to: „Do čeho jsi mě to uvrtil?“⁴² „Přišel se seznamem podmínek,“ vzpomíná Robert Kory. „Řekl jsem mu: ‚Leonarde, při tomhle turné nebudou žádné

kompromisy. Uděláme všechno přesně tak, jak to chceš, nebo to nebudeme dělat vůbec. Každý detail odpovídal jeho představám, od tříměsíčního zkoušení po ty zahřívací koncerty.“

Absolvovali jich po východní Kanadě celkem osmnáct. „Nejhorší zapadákovy, jaké si dokážete představit,“ říká Rob Hallett. „Vzpomínám si, že v jednom z těch míst měli takovou tu tabuli s připevněvacími písmeny, hlásala, že v pondělí hraje místní dechovka, v úterý Leonard Cohen a ve středu imitátor Elvise Presleyho.“ Na jiném koncertě vylezly na pódium dvě mladé ženy, a když je ochranka odváděla, Leonard poznamenal: „Škoda že nejsem o dva roky mladší.“ Těžko říci, zda z něj mluvil sarkasmus, tesklivost, či obojí. Kory stanovil pravidlo, že v zákulisí nesmí být nikdo, kdo tam nemá co dělat – žádné schůzky, žádné návštěvy, dokonce ani slavní kamarádi, před koncerty ani po nich. Kory prohlásil, že tohle turné bude „stát na klidu a hlubokém odpočinku a Leonard bude mít veškerou podporu, kterou potřebuje, aby mohl večer co večer vystupovat“. Ve srovnání s předchozími turné Leonarda Cohena to byla významná změna, protože dřív ho poháněly cigarety, alkohol a drogy. (Na konci předchozí šňůry *The Future* kouřil Leonard dva balíčky cigaret denně a před každým koncertem vypil tři láhve Château Latour.)

Oficiální začátek turné proběhl 6. června v Torontu. Leonard tam po čtyři večery vyprodal tři tisíce sedadel v sále Sony Centre. Tentokrát na pódiu doslova hopsal jako malé děcko, jako ztělesnění veselé nálady a potěšení. Publikum v Torontu mělo sice na rozdíl od toho ve Frederictonu lepší představu, co čekat, ale tohle asi nečekal nikdo. „Pro mne to bylo také překvapení,“ podotýká se smíchem Roscoe Beck. Leonard během písně *The Future* předvedl lehkonožý taneček po každé, když došlo na text „tančící běloch“. Program se ještě prodloužil, přibýly čtyři písně, mezi nimi *A Thousand Kisses Deep*, jejíž text Leonard recitoval jako báseň do tichého zvuku kláves Neila Larsena, a *If It Be Your Will* – tu zpívaly sestry Webbovy a doprovázely se na harfu a kytaru. Během písniček byli posluchači tak dokonale tiší, že člověk málem slyšel, jak jim naskakuje husí kůže. Ale jakmile hudba dozněla, vypukly ovace vstoje, tak nekonečné, že kritik z *Toronto Star* psal o „zamilovanosti“.³

Na tyhle koncerty už zástupci mezinárodního tisku mohli. Kritik z časopisu *Rolling Stone* se přiznal, jak ho znervózňovala představa muže „staršího než Jerry Lee Lewis“, který se vrací na pódium ve snaze vydělat si na důchod, ale koncert popsal jako „nádherný“.⁴ Leonard řekl časopisu *Maclean's*, že se rozhodl – tentokrát na 100 procent –, že turné dokončí. „Jak se říká v Irsku, s pomocí Boží a dvou policistů, ať to trvá rok a půl, nebo dva.“⁵ Čtyři dny po posledním koncertě v Torontu už byl Leonard se skupinou v Irsku, kde je čekaly tři večery po sobě v Dublinu. Pak měli den na přesun a další čtyři koncerty v řadě v Manchesteru. Následovalo vystoupení na mezinárodním jazzovém festivalu v Montrealu a hned nato další transatlantický let do Británie, aby zahráli na festivalu v Glastonbury. Tohle by byl vražedný časový rozvrh pro kohokoliv, a Leonardovi táhlo na čtyřiasedmdesát. Věděl předem, do čeho se pouští, a nestěžoval si. Do Glastonbury se ale netěšil.

Těšil se ovšem Michael Eavis, mlékař, který největší a nejoblíbenější rockový festival v Británii založil. Jak řekl, snažil se Leonarda přemluvit k účasti „skoro čtyřicet let“.⁶ Sestry Webbovy se těšily tolik, že přijely o dva dny dřív a vmísily se do davu. Když v den vystoupení dorazil Leonard se skupinou, byli ohromeni tím, co spatřili. Před sedmi týdny hráli ve Frederictonu pro sedm set lidí a tady teď měli hrát pro sto tisíc. „Bylo to tak...“ – Sharon Robinsonová hledá vhodné slovo, kterým by vyjádřila velikost, a pak se spokojí s „... obrovské. A velmi vzrušující.“ Leonard to vzrušení nesdílel. Festivaly neměl nikdy rád, bez ohledu na to, jak úspěšná vystoupení na nich absolvoval. Nebylo to jeho publikum, člověk nikdy nevěděl, komu vlastně hraje, na zvukovou zkoušku by bylo potřeba několik hodin, ale při festivalu na to není čas, a dostali instrukce, aby obvyklý program zkrátili na téměř polovinu, což drasticky nabouralo jeho rytmus. Pro perfekcionista, člověka lpícího na zvycích a někoho, kdo potřebuje mít věci pod kontrolou, obzvlášť pokud jde o vystupování, jsou to samé nepříjemnosti. Leonard vyhlížel po straně pódia do publika. Bylo ještě denní světlo a dav se táhl do nedohledna. Vpředu u pódia se mačkali ti mladí. Leonard ustoupil do zákulisí a sklonil hlavu. Mohlo by se zdát, že se snad modlí, ale zpíval si Pauper ego sum, jsem chudák – latinský kánon, který si s kapelou

kdysi dávno prozpěvovali v autobuse. Sharon a sestry Webbovy melodii převzaly a pak se připojil i zbytek skupiny. Zpívali kánon, ještě když vycházeli za bouřlivého aplausu na pódium.

„Už nikdy se mi nepříhodí nic lepšího než Cohenův koncert toho večera,“ řekl Michael Eavis. Když Leonard začal zpívat Hallelujah, zapadalo slunce a „lidí to zvedalo ze země“.7 Někteří mladí posluchači, kteří zpívali nahlas, se možná divili, proč tenhle sympatický děda zpívá písničku, kterou znají od Jeffa Buckleyho, Rufuse Wainwrighta, z *Amerického idolu* a z *Faktoru X*, ale museli uznat, že mu jde moc dobře. Reakce publika byla nadšená a kritici se shodli s Eavisem, když Leonardovo vystoupení označili za vrchol festivalu. Leonard ani nikdo jiný ze skupiny neměl šanci přečíst si v ranních novinách recenze, protože tou dobou už cestovali do Skandinávie. Čekalo je náročné turné po Evropě, obnášející mimo jiné tři tříhodinové koncerty tři dny po sobě ve třech různých zemích. Všude, kde hráli, je vítal příval láskyplných citů publika.

V červenci, dva měsíce po začátku turné, čekal Leonarda v Británii první koncert ve velké hale. Dvacet tisíc míst v londýnské O2 aréně, velké kruhové scéně u Temže, se rychle vyprodalo. Rozlehlé pódium bylo vystlané tureckými koberci, aby působilo přívětivěji, ale i tak to vypadalo, jako by Leonard vystupoval v gigantickém, sterilním nakloněném pesaru. „Je to něco úžasného,“ pronesl s kamennou tváří, „sejít se zde, na druhé straně intimity.“ Kritik deníku *London Evening Standard* popsal publikum „přemožené úžasným výkonem“ a závěrečnou píseň *Whither Thou Goest* charakterizoval jako „poslední ze všech rozloučení“.8 Jenže konec turné byl zatím v nedohlednu.

V téhle aréně byly naplánované koncerty ještě v listopadu. Leonard zatím absolvoval další kolečko po Evropě včetně hvězdného vystoupení na britském festivalu Big Chill a turné po východní Evropě. Sharon Robinsonová vzpomíná, že všichni měli pocit, jako by byli „na stále se zvětšujícím, rostoucím kouzelném koberci, kde si člověk říká ‚Tak fajn, v severovýchodní Kanadě nás mají rádi, to je skvělé,‘ ale pak se setkáváte se stejným přijetím na stále větších a větších místech. Byl to zvláštní, postupně sílící pocit, že se účastníte něčeho opravdu speciálního.“ Sám Leonard řekl: „Posílají mne z místa na místo jako pohlednici.“

Když uvážíme, co o podobných situacích říkal dříve, je zajímavé, že dodal: „Je to opravdu úžasné.“⁹

Chtěli ho všichni a všude; Leonard hrál pro nejpočetnější a věkově nejrozmanitější publikum své kariéry a všechny koncerty byly vyprodané. Během šestitýdenní pauzy na konci roku strávil chanuku s Adamem a Lorkou. Hallelujah přes Vánoce kralovalo britským žebříčkům (a to ve třech různých verzích včetně té Leonardovy). Pak v lednu 2009 turné pokračovalo na Novém Zélandu a v Austrálii. Leonard opět triumfoval – ale v těchto zemích se mu dařilo odjakživa, podobně jako v Británii, kde se i jeho nejhůře přijímaná alba dostávala do první desítky, a v Evropě, kde ho měli rádi právě pro ty vlastnosti, které severoamerický hudební průmysl zavrhoval – pro jeho černý humor, starosvětskou romantiku, existenciální melancholii a poetičnost. Příští zastávkou byla Severní Amerika. Na Leonarda tu čekalo největší turné po Spojených státech v jeho kariéře, prokládané koncerty v Kanadě. Většina amerických vystoupení se konala v menších sálech, ale také hrál například v amfiteátru Red Rocks nebo na festivalu Coachella. Leonard uvážlivě započal americkou část turné na známé půdě, v New Yorku. Koncert se konal v sále Beacon Theatre a hlediště bylo plné novinářů a zapřísáhlých fanoušků, kteří si o vystoupení dali vědět po internetu.

Časopis *Rolling Stone* popsal „totální chaos“ před budovou a „davy lidí zoufale shánějících vstupenky. Těch pár překupníků chtělo přes pět set dolarů za lístek.“¹⁰ Časopis *Billboard* psal dokonce o sedmi stech dolarech za sedadlo.¹¹ Na počest místa, které mu kdysi bylo domovem, přidal Leonard píseň Chelsea Hotel #2 (kterou nacvičil v soukromí svého pokoje a překvapil kapelu, když najednou na pódiu popadl kytaru a spustil). Program teď už trval přes tři hodiny. „Naštěstí měli na většině míst stanovenou zavírací hodinu,“ říká Robert Kory, „jinak by zpíval dál.“ Kritici i posluchači byli chválou bez sebe, a stejně reagovali všude, kam kapela dorazila. Koncerty byly vyprodané, překupníci šroubovali cenu lístků a publikum aplaudovalo vstoje. Vypadalo to, že najednou všude všichni mluví jen o Leonardovi a nahlas přemítají, jestli byl odjakživa tak dobrý, tak moudrý, tak zvláštní, tak skvělý.

Po první části amerického turné se Leonard s kapelou vrátil do

Evropy, kde odehráli dalších čtyřicet koncertů, některé na nových místech, třeba v Srbsku, v Turecku a v Monaku, ale často i tam, kde už sice vystoupili, ale zájem diváků dál trval. Čekalo je deset koncertů ve Španělsku, samé velké sály, všechny vyprodané, většina termínů v září, kdy měl Leonard oslavit pětasedmdesátiny. Během koncertu 18. září na velodromu ve Valencii se Leonard při zpěvu písně *Bird on the Wire* zhroutil. Členové kapely se kolem něj vyplašeně seběhli. Fanoušci v předních řadách natáčeli mobily, jak opatrně odnášejí z pódia jeho drobné, ochablé tělo. Vypadalo to, že se Leonard Cohen vyzpíval z tohoto světa a vybral si k tomu rodnou zemi svého milovaného Lorky. Vzadu v publiku vypukl zmatek. Po chvíli se na pódium vrátil Javier Mas a španělsky vysvětlil, že je Leonard v pořádku, nabyl vědomí a odvázejí ho do nemocnice, ale koncert nebude pokračovat a diváci dostanou zpátky vstupné. Lékaři mu diagnostikovali otravu z jídla. Několika členů kapely se to týkalo také, ale nikdo z nich nebyl vychrtlý pětasedmdesátiletý frontman. O dva dny později už byl Leonard zpátky v autobuse. Vypadal křehce, ale nezlomeně. Sedmdesáté páté narozeniny oslavil tříhodinovým koncertem před vyprodanou sportovní arénou v Barceloně.

V Montrealu vyšla v den jeho narozenin kniha s názvem *Leonard Cohen You're Our Man: 75 Poets Reflect on the Poetry of Leonard Cohen*. Nejslavnější mezi těmito autory byla Margaret Atwoodová a šlo o benefiční projekt Jacka Locka, zakladatele Fondu pro veřejnou poezii. Cílem knihy bylo spustit ve škole Westmount High, kam Leonard chodil, na jeho počest program *Poet-in-Residence*, který bude propagovat poezii a umění a podporovat tvorbu slibných básníků. V New Yorku ten den odhalili na zdi u vchodu do hotelu Chelsea Leonardovu pamětní desku. Tento nápad prosadil Dick Straub a složili se na ni Leonardovi fanoušci z celého světa. Jejím slavnostního odhalení se účastnil Leonardův někdejší producent John Lissauer, Leonardův přítel, reportér Larry „Ratso“ Sloman a Leonardovi vždy oddaná sestra Esther. Leonardova pamětní deska se zde octla ve vybrané společnosti slavných spisovatelů – Dylana Thomase, Arthura Millera, Brendana Behana a Thomase Wolfa –, ale jen ta Leonardova se pyšnila citátem zmiňujícím světově proslavenou felaci, ke které došlo v pokoji tohoto hotelu.

Tři dny po narozeninách byl Leonard v Izraeli, kde naposledy koncertoval před více než dvaceti lety. Národní fotbalový stadion ve městě Ramat Gan poblíž Tel Avivu vyprodal všech padesát tisíc míst. Výtěžek z koncertu nazvaného „Koncert pro smíření, toleranci a mír“ měl být věnován izraelským a palestinským organizacím a charitám podporujícím mír. „Leonard rozhodl, že jestli tam má hrát, chce, aby tam ty peníze zůstaly,“ říká Robert Kory. I přesto došlo k polemikám. Když koncert ohlásili, našli se lidé, kteří psali do novin a protestovali na internetu ve snaze prosadit kulturní bojkot Izraele. V Montrealu proběhla malá demonstrace před jedním z Leonardových oblíbených lahůdkářství. Leonard zareagoval tím, že naplánoval na následující večer menší koncert v palestinském Rámaláhu na Západním břehu Jordánu, ale organizátoři této akce, Klub palestinských vězňů, od koncertu odstoupili, protože byli pod velkým tlakem a cítili, že se příliš zpolitizoval. Stejně zareagovala i organizace Amnesty International, která měla rozdělit zisk z akce. Leonard pak sám našel charitativní organizaci, která rozdělila téměř dva miliony dolarů vydělané koncertem v Tel Avivu.

Byla teplá letní noc, vzduch se tetelil nad svítícími tyčinkami, které lidé drželi ve výšce jako zelené svíce. Během tři a půl hodiny dlouhého koncertu se na velkých obrazovkách ukazovaly překlady písní. Hebrejský text písně Who by Fire vypadal jako stránka z modlitební knihy. Hallelujah věnoval Leonard všem rodinám, které ztratily děti v konfliktu, a vyjádřil svůj obdiv k těm, kteří navzdory tomu odolali „sklonu podlehnout v srdci zoufalství, pomstě a nenávisti“. Když řekl posluchačům: „Nevíme, kdy se sem zase dostaneme,“ viditelně to na ně zapůsobilo. Při Leonardově věku cítili z jeho slov váhu loučení, kterou recenzenti vnímali i v jeho posledním albu a v jeho poslední sbírce básní. Když Leonard dozpíval poslední píseň, zvedl paže k nebi a promluvil hebrejsky – Áronův potomek Cohen dal davu v hebrejštině *birkat kohanim*, kněžské „Áronské požehnání“.

Vrátili se do Spojených států a před další fází turné bylo pár dnů volna, když se Leonard dozvěděl, že Raměš Balsekar je mrtvý. Jeho duchovní učitel zemřel ve věku dvaadvadesáti let 27. září 2009 ve svém bytě v Bombaji, kam Leonard tak často chodil na *satsang*. Koncertní

rozvrh mu sice bránil trávit s ním čas, ale pořád si psali e-maily. Ratneš Mathur vzpomíná: „Těsně předtím, než zemřel, jsem s ním hovořil. Zmínil se, že si s Leonardem píše, a řekl, že je dobře, že zase vystupuje.“ Turné pokračovalo v polovině října. Teď měli před sebou dalších patnáct koncertů včetně návratu do New Yorku, kde vystupovali v Madison Square Garden.

Vypadalo to, že se minulost a současnost neustále mísí. Zatímco Leonard začal psát nové písně a zkoušet je na pódiu – první z nich byla Lullaby –, jeho nahrávací společnost znovu vydala dvě stará kompilační alba z různých období – *Greatest Hits*, známé také jako *The Best of Leonard Cohen* (1975) a *The Essential Leonard Cohen* (2002), a také jeho první tři studiová alba z konce šedesátých a počátku sedmdesátých let. Album *Songs of Leonard Cohen* vyšlo se dvěma starými písněmi, které byly vydány poprvé: Store Room a Blessed Is the Memory, které natočil během nahrávacích frekvencí v roce 1967 a skončily tehdy nepoužité.* Znovu vydané album *Songs from a Room* také obsahovalo dvě přidané písně – dosud nevydané verze Bird on the Wire a You Know Who I Am, nazvané Like a Bird a Nothing to One. Leonard je složil s Davidem Crosbyem předtím, než natočil album produkované Bobem Johnstonem. Nově vydané album *Songs of Love and Hate* mělo jedinou bonusovou skladbu, jednu z mnoha počátečních verzí písně Dress Rehearsal Rag. I ten jediný bonus byl podle Leonarda příliš mnoho. Neměl tyhle přířadky rád a nesouhlasil s nimi. Byl toho názoru, že ničí celistvost původního alba, a vymínil si do budoucna, aby to nahrávací společnost už nedělala.

Jedním z dalších momentů, kdy se překryla různá časová období Leonardovy tvorby, bylo vydání dvou nových živých CD a DVD jen několik týdnů po sobě. Deska *Live in London* byla nahrána v roce 2008 během Leonardova prvního triumfálního vystoupení v londýnské O2 aréně. Album a DVD *Live at the Isle of Wight 1970* nabídlo nedávno znovuobjevené nahrávky a záznam z vystoupení v roce 1970. Možnost porovnat tyto dva Leonardovy britské koncerty a zjistit, jak vypadaly

* V září 2009 vyšlo také album k počtě Leonarda Cohena *Songs of Leonard Cohen*, které natočil rockový muzikant Beck se svými přáteli, mimo jiné s Devendrou Banhartem.

koncerty na začátku a na konci jeho kariéry, je fascinující. Vystoupení pod širým nebem v roce 1970 se koná za časného rána a deštivého počasí před šesti sty tisíci lidí. Leonard – neoholený, opilý a oblečený v safari obleku – hraje na kytaru s doprovodem své malé kapely zvané Armáda. Je to spontánní, intenzivní a okouzlující výkon, a je neuvěřitelné, jakou intimitu dokázal Leonard v tak rozlehlém a nepřívětivém prostoru vytvořit. O čtyři desetiletí později hraje prošedivělý a strízlivý Leonard v elegantním obleku pod střechou arény na syntezeátor s devítičlennou skupinou, koncert je naplánovaný a secvičený s přesností vojenské operace, ale i tak je nádherný. A Leonard opět dokáže ten rozlehlý a anonymní prostor změnit v místo tak malé a intimní, jako bychom byli v ložnici.

Leonardova sebejistota na pódiu stále rostla, takže během turné v roce 2009 ve Spojených státech vyrukoval na pódiu s dalšími premiérově uvedenými písněmi *Feels So Good* a *The Darkness*. Program koncertů se stále rozrůstal, teď už obnášel přes třicet písní. Dokonce i v *So Long*, Marianne přibyla další sloka. Leonard stále vybrušoval k dokonalosti své vystupování na pódiu – vyskakoval na něj, seskakoval z něj, poklekal, prováděl tanečky během písně *The Future*, ke kterým sestry Webbovy dávno přidaly synchronizované hvězdy. Listopadový koncert v aréně kalifornského San Jose byl posledním koncertem roku 2009 a mnozí v publiku předpokládali, že to bude i Leonardův definitivně poslední koncert. Ženám vzhlížejícím ze skládacích kovových židlí k pódiu zde poskytl Leonard kromě obvyklého plného servisu navíc i nasazenou „masku starce“ při písni *I'm Your Man*. Během nekonečných předávků mu pak dámy házely na pódium součásti své intimní garderoby v žertovné nápodobě poct, které sklízel Tom Jones.

Od toho prvního malého vystoupení v divadle ve Frederictonu už utekl rok a půl a Leonard během turné oslavil čtyřiasedmdesát a pětasedmdesát narozeniny. Časopisy psaly o jeho koncertní šňůře jako o nejlepším turné roku 2008 i 2009, z obchodního i hudebního hlediska. Tyhle dva roky koncertování dohromady vynesly přes padesát milionů dolarů. Ty peníze samozřejmě neskončily všechny v Leonardově kapse – zabezpečit tak ohromné turné, skupinu a technický personál znamenalo obrovské výdaje. Ale jak řekl promotér Rob Hallett: „Myslím, že

se dá s jistotou předpokládat, že zahrádka zase kvete.“ Leonard si vydělal víc, než o kolik předtím přišel. Teď by mohl všeho nechat, pověsit kytaru na zeď a v životě už nevlézt na pódium. Jenže koncerty pro něj už dávno přestaly být pouhou výdělečnou činností. Leonard tohle turné chtěl a možná i potřeboval. A kupodivu v době a v odvětví, které trvalému zájmu o cokoli příliš nepřálo, přízeň publika nijak neochabovala. Turné na rok 2010 už bylo naplánované, mělo začít v květnu v Evropě a pak vést napříč Austrálií, přesunout se do Kambodže a na Havaj a skončit vítězným kolečkem po Severní Americe.

Ale v tuhle chvíli měl Leonard tři a půl měsíce jen pro sebe. A to do slova – byl už zase sám. Snad sehrály roli ty dva roky ježdění po turné, kdy Leonard nebyl s Anjani, snad byl věkový rozdíl mezi padesátiletou ženou a pětasedmdesátiletým mužem větší, než mezi čtyřicetiletou a pětasedesátiletým – Leonard i Anjani byli natolik diskrétní, že to nijak nekomentovali. „Vztahy nejsou stojaté, mění se a rostou,“ říká Anjani, která zůstala Leonardovou blízkou přítelkyní a spolupracovnicí. „Nemá smysl, abychom vám já nebo on něco vysvětlovali. Bude lepší, když vám pošlu něco, co napsal. Jmenuje se to ‚Pořád přemýšlím o písni, kterou bude zpívat Anjani‘. V té básni je všechno, co je potřeba vědět o našem vztahu. Řekla jsem mu, že jsem plakala, když jsem to četla, a on odpověděl: ‚Taky jsem plakal.‘“

Přemýšlím pořád o písni

Bude ji zpívat Anjani

Bude o našich životech spolu

Bude moc povrchní nebo moc vážná

Ale nic mezi tím

Napíšu slova

A ona melodii

Já ji nesvedu zazpívat

Bude na mě moc vysoko

Ona ji zazpívá krásně

Já jí budu opravovat zpěv

A ona mně zase slova

Až bude lepší než krásná

Pak ji budeme poslouchat

Ne často

Ne vždycky spolu

Ale tu a tam

Po zbytek našich životů¹²

Leonarda těšilo být zase zpátky v Montrealu, šlapat s Mortem prosincovým sněhem do lahůdkářství na hlavní třídě pro pečivo a hovězí jazyk, který měl Mort odjakživa rád, dřív než róši, a poslouchat, jak si starý kamarád stěžuje na nové kavárny a butiky, které rostou v jejich staré čtvrti jako houby po dešti. „On a já jsme tu déle než většina lidí,“ říká Rosengarten. „Jsme staří dědci. Vypadá to, že tu teď Leonard tráví víc času.“ Leonard zase jednou uvažoval o tom, že by se mohl v Montrealu usadit. Rodné město se pro něj trochu změnilo, a to v jiném ohledu, než na jaký si stěžoval Mort: lidé ho poznávali, oslovovali ho na ulicích a v restauracích. To dříve nebývalo. Jako správní Kanadáné si při tom většinou počínali velice slušně a Leonard si také vypěstoval jisté únikové metody, například chodil na večeri už odpoledne, kdy v podnicích nikdo nebyl. Jedna konkrétní osoba, krásná mladá zpěvačka, která ho oslovila v parku a představila se mu jako NEeMA, se stala jeho chráněnkou – Leonard koprodukoval její album *Watching You Think* a nakreslil její portrét pro obal.

Ale pak ho to zase začalo lákat do Los Angeles, kde měl děti a vnoučata – a také róšiho. Ten ve věku sto tří let pořád ještě vedl své zenové centrum, kam Leonard pořád ještě chodil meditovat, pokud byl poblíž. Když toho roku turné procházelo Los Angeles, Leonard vzal několik členů kapely k róšimu na časně ranní lekci. Když skončila, róši podal Leonardovi láhev *Wu T'ia Pchi*, aby ji otevřel, takže se v osm hodin ráno všichni sesedli u skleničky učitelova oblíbeného likéru. Byla to jedna z vzácných chvil, kdy se Leonard napil alkoholu. Na turné sice s oblibou míchal drinky členům kapely, ale pro sebe si dělal proteinové nápoje ze syrovátky s čokoládovou příchutí. Devadesát minut klidného času mezi zvukovou zkouškou a začátkem koncertu trávil rád meditacemi ve své šatně. Meditoval i na palubě letadel. Seděl se vzpřímenými zády, s pohledem upřeným do země a s rukama

složenýma dlaněmi vzhůru v klíně. Byl rád, že si může bez obav dovolit usnout. Uličkou tu nechodil žádný mnich s holí, který by ho dobře mířenou ranou probral k vědomí.

Od doby, kdy vedl život mnicha, už uplynulo deset let, ale i v téhle stejně nečekané (a pro samotného Leonarda snad ještě nečekanější) inkarnaci tvrdě pracujícího muzikanta zapřaženého v hudebním byznysu bylo možné nalézt mnohé paralely. Jednou z nich bylo to, že čas přecházel do jakéhosi podivného bezčasí. Leonardův život se rozplýval do šmouhy jasně daných aktivit, v níž nejen dny, ale i roky nerozlišitelně splývaly jeden s druhým. Nové desetiletí pro něj začalo s Hallelujah v čele žebříčků nejstahovanějších písní na iTunes roku 2010. Tentokrát to byla verze nazpívaná Justinem Timberlakem a Mattem Morrisem pro dobročinný televizní pořad *Naděje pro Haiti*. Leonard také obdržel první ocenění z letošního přídělu – v lednu dostal cenu Grammy za celoživotní zásluhy. „Nikdy by mě nenapadlo, že dostanu cenu Grammy,“ řekl ve svém děkovném proslovu. „Vlastně mě vždycky dojímalo, jak skromný je zájem Akademie o mou práci.“ (Jeho jedinou nahrávkou, které si Akademie zjevně vážila, byla recitace písňového textu jeho někdejší milenky Joni Mitchellové na albu, které na její počest vytvořil Herbie Hancock – toto album si vysloužilo cenu Grammy.) Ale Amerika dělala vše pro to, aby dohnala ztracený čas, pokud jde o docenění Leonardova díla. Kanadský konzulát v Los Angeles uspořádal na počest Kanadanů oceněných Grammy oslavu, na které pronesl Leonard chválu své vlasti. „Můj pradědeček Lazarus Cohen přišel do Kanady v roce 1869 – do okresu Glengarry, do městečka Maberly. Můj předek, který dorazil do Kanady před sto čtyřiceti lety, se zde setkal s velkou pohostinností. Chci za to poděkovat této zemi, Kanadě, která nám umožnila žít, pracovat a prospívat v místě tak odlišném od všech ostatních na světě.“